

Szilágyi-Kiss Hajnalka¹

Az Iszlám Állam visszatérésének veszélye az iraki kisebbségekre nézve

Risks of Return of the Islamic State and Its Effect on Iraqi Minorities

Absztrakt

A veszélyeztetés egy nem kívánt történés bekövetkezésének lehetősége, azaz olyan helyzet, amelyben nem biztosan, de valamikorra eséllyel kialakulhat bizonyos károkozás, s ez félelemhez, a biztonságérzés megszűnéséhez vezet. Sajnos, Irakban még ma is sokan veszélyben érzik magukat, mert az Iszlám Állam mint kalifátus ugyan megszűnt, de sejtekben tovább él tulajdonképpen bárhol a világon, s ezek tagjainak radikális nézeteiből adódóan kiújulhat a tevékenysége. A veszélyérzet szubjektív, hiszen az is érzékelhet fenyegetettséget, aki objektíven nincs veszélyben. Fontos, hogy az egyéni mellett létezik közösségi érzékelés is. Fontos tehát megkülönböztetnünk az egyén vagy csoport által érzékelt valós vagy vélt veszélyeket, különösen, amikor kockázatelemzéssel foglalkozunk. Ha felmerül valamilyen kihívás vagy veszélyérzet egy embercsoport részéről, a legtöbb esetben annak valós alapja van, s foglalkozni kell az okával és a megoldás keresésével. Az alábbiakban az elméleti keretek áttekintését követően az Iszlám Állam újjáéledésének kockázatait vizsgálom meg különösen azokra a kisebbségekre nézve, amelyek korábban fő célpontot jelentettek harcosai számára.

Kulcsszavak: Közel-Kelet, Irak, biztonság, kockázat, veszély

Abstract

A threat is the possibility of an unwanted event occurring, such a situation in which some damage may not occur for sure, but at some point it could lead to fear and the loss of a sense of security. Unfortunately, many people in Iraq still feel in danger today,

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, doktori hallgató – University of Public Service, Doctoral School of Military Sciences, PhD student, e-mail: kisshaj@gmail.com

because the Islamic State, as a caliphate, has disappeared, but it lives in cells virtually anywhere in the world, and their activities may recur due to their radical views. The issue of a sense of danger is subjective, as one who is not objectively in danger can also perceive a threat. Importantly, in addition to the individual, there is also a community perception when talking about a group of people. It is therefore important to distinguish between real or perceived danger, perceived by an individual or group, especially when dealing with risk analysis. When a challenge or sense of danger arises by a group of people, in most cases there is a real basis for it and the cause and solution must be addressed. Following a review of the theoretical framework, I examine the risks of a resurgence of the Islamic State, particularly in the case of minorities that have previously been a major target for them.

Keywords: Middle East, Iraq, security, risk, danger

1. Bevezetés

A biztonság szavunk arra utal, hogy aki félelem nélkül él, vagyis nincs veszélyben, az van biztonságban. A latinból eredő szóösszetétel úgy áll össze, hogy a „cura” szótő az aggodalomra, félelemre utal, míg a „se” fosztóképző jelentése: nélkül.² Irakban sajnos ez még ma is kevésbé jellemző. Főleg a valamelyik kisebbséghez tartozó egyének, családok érzik magukat veszélyben, mert tartanak attól, hogy ugyan a 2014–2016 között az Iszlám Állam (IÁ) által birtokolt területek nagy része már nem a terrorcsoport kezében van, a kalifátus legyőzött, viszont sejtekben tovább is jelen lehetnek Irakban és tulajdonképpen bárhol a világon, radikális nézeteikből adódóan pedig kiújulhat a tevékenységük. Mert a filozófia, a nézeteik, ami összetartja harcosaikat, tovább él. A veszélyérzet kérdése szubjektív, hiszen az is érzékelhet fenyegetettséget, aki tulajdonképpen nincs veszélyben. Fontos, hogy az egyéni mellett létezik közösségi érzékelés is: embercsoportról beszélve. Fontos tehát megkülönböztetnünk az egyén vagy csoport által érzékelt valós vagy vélt veszélyeket, különösen, amikor kockázatelemzéssel foglalkozunk. Amennyiben felmerül valamilyen kihívás, veszélyérzet egy embercsoport részéről, a legtöbb esetben annak valós alapja van, s foglalkozni kell az okával és a megoldáskereséssel akkor is, ha a probléma rejtett.³ Irakban az emberek megtanultak együtt élni a veszéllyel.

Az alábbiakban az elméleti keretek áttekintését követően a terroristacsoportok tovább élésének kockázataira utaló tényezőket vizsgálom, különösen azokra a kisebbségekre nézve, amelyek célpontot jelentettek számukra. A jezidiek vagy néha még a hozzájuk képest is más vallási meggyőződéssel rendelkező szunniták mellett ilyenek voltak az iraki keresztények is. Jelen írás az irakiak, de elsősorban az ottani keresztények terroristacsoportoktól való veszélyeztetettségével foglalkozik, s azzal, mekkora a kockázata annak, hogy az IÁ tevékenysége esetleg újjáéled? Továbbá, hogy ehhez a kérdéskörhöz hogyan kapcsolódik Magyarország, amely keresztény országgént foglalkozik a többi keresztény nép sorsával a világban? A magyar kormány elindította

² Gazdag Ferenc – Remek Éva: *A biztonsági tanulmányok alapjai*. Budapest, Dialóg Campus, 2018.

³ Szilágyi-Kiss Hajnalka: Irakban Magyarország segít. In *Budapest-Jelentés a Keresztényüldözésről 2020*. Vác, Mondat, 2020. 321–334.

a Hungary Helps Programot (HHP): ez egy misszió, amelynek szintén van kockázata, hiszen ha azokat a csoportokat segítjük, akik alapvetően az IÁ célpontjai, akkor mi magunk is célponttá válhatunk. De ez már külön elemzés témája lehet.

2. Általában: biztonság, veszélyeztetettség és kockázat

A veszélyeztetés egy nem kívánt történés bekövetkezésének lehetősége, azaz olyan helyzet, amelyben ugyan nem biztosan, de valamekkora eséllyel kialakulhat károkozás, s ez félelemhez, a biztonságérzés megszűnéséhez vezet.

Fontosnak tartom a kockázat fogalmának közelebbi bemutatását annak jobb átgondolásához, hogy a terroristacsoportok hogyan, miért és pontosan milyen eszközöket alkalmaznak a hatalomgyakorlás érdekében. A kézikönyv így nyilatkozik a kérdésben: „A kockázat a negatív hatással fenyegető események (lehetséges következmények) bekövetkeztének esélye, az egyes jövőbeni események kedvezőtlen következményeinek lehetősége. A veszélyt előidéző okokat veszélyforrásnak nevezzük. A katonai szervezeteknél valamennyi tevékenység valamilyen szintű kockázattal jár.¹⁴ Az alább ismertetett fogalommeghatározások szinte mindegyikében a biztonsággal összefüggésben határozzák meg a kockázatot. Renn (1992) szerint a kockázat fennállásának előfeltétele a bizonytalanság, a jövő függ a jelenleg zajló tevékenységektől, ahol a kockázat a valóság jövőbeni állapotaként jelenik meg. Ha a bekövetkezés valószínűsége meghatározható, akkor a kockázat nagysága is mérhető. Bernstein (1998) szerint azért nem lehetünk soha, semmiben biztosak, mert a rendelkezésre álló információ sem pontos vagy teljes soha. Még ha nem vagyunk fenyegetettségnek kitéve, akkor is alapvetően a bizonytalanság jellemző mindenre, mert a történéseket nem tudjuk előre. „Knight (1921/1964) szerint a kockázat a mérhető bizonytalanság, és csak ellenkező esetben használja magát a »bizonytalanság« kifejezést. Vagyis a kockázat nem más, mint a valószínűsíthető bizonytalanság, ezért a kockázat egyik leíró tényezője a bekövetkezés valószínűsége.¹⁵ Fontos a kockázat és a veszélyeztetés között különbséget tenni. Az utóbbi a bekövetkezés lehetőségére utal, míg a kockázatban benne foglaltatik a bekövetkezés valószínűsége is. Minden veszélyeztetéshez kapcsolódik egy bizonyos kockázat, amely függ az esemény megtörténésének valószínűségétől és következményeinek súlyosságától.

A terrorcselekmények kockázatának kiszámítására, sajnos még megbecsülésére sem alkalmasak a hagyományos kockázatértékelési eljárások, mert nem ismert, hogy tulajdonképpen kivel és mivel állunk szemben. Az ellenség mindent megtesz azért, hogy elrejtőzzön, s olyan nem szokványos eszközöket alkalmaz, amelyeket általában házilag készít el, vagy olyan alternatív módszereket vet be, mint az öngyilkos merénylők, felforgató csoportok. A fegyvert és lőszert többnyire illegális úton szerzik be. Az általuk végrehajtott aszimmetrikus műveletekben sajnos egyre terjed a vegyi eszközök alkalmazása, és megjelent a kiberterrorizmus is. Ágh Attila rendszere alapján is azt mondhatjuk: a Közel-Keleten zajló történések mára leginkább a nem konvencionális

⁴ Krajnc Zoltán (főszerk.): *Hadtudományi Lexikon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 611.

⁵ Vasvári Tamás: Kockázat, kockázatészlelés, kockázatkezelés – szakirodalmi áttekintés. *Pénzügyi Szemle*, (2015), 1. 31.

háború jeleit mutatják, hiszen mind a hatalmon levő s a hatalom ellen lázadó politikai csoportokra, mind a különböző etnikai-vallási közösségek közötti küzdelmekre az jellemző, hogy azok nem folyamatosak, hanem egyre inkább elhúzódnó jellegűek. S az események ráadásul az anómias konfliktus irányába mutatnak, ahol meghatározó a vallási fanatizmus és a különböző etnikumok milíciáinak küzdelme.⁶

A biztonságot veszélyeztető kihívások, kockázatok és fenyegetések azok a veszélyt magukban hordozó helyzetek, amelyek negatívan befolyásolják az adott országban az átfogó biztonságot, annak egyes összetevőit, és gyengítik a belső és külső stabilitást.⁷ A kihívások a legalacsonyabb, a kockázatok a közepes, a fenyegetések pedig a veszély legmagasabb fokú megnyilvánulási formái. Ezek a külső és belső biztonsági helyzetre negatívan hatnak.⁸

Barry Buzan és kutatócsoportja elméletük kifejtése során megkülönböztetik a katonai, politikai, gazdasági, társadalmi és a környezeti biztonsági vonatkozásokat. A katonai szektorban az államok fegyveres támadó és védelmi képességeit és szándékaikat elemzik. Politikai szempontból a szuverenitás áll a középpontban. Minden olyan kihívás létfenyegetést jelenthet, ami egy kormány legitimitását, állandóságát és nemzetközi elismerését megkérdőjelezi. Társadalmi vonatkozásban az a vizsgálat tárgya, miként tartható fenn a nyelvi, kulturális, vallási és nemzeti identitás és szokásrend olyan szinten, hogy a közösségek önazonossága megmaradjon. Környezeti szempontból a környezetszennyezés, a klímaváltozás és a természeti erőforrások kizsákmányolása jelentenek biztonsági kihívást. A 21. század elején az államok és a társadalmak működése egyre inkább a számítástechnikára épül, s emiatt az információs vagy kiberbiztonság (*cyber security*) kulcskérdés. A tudományos és technológiai fejlődés szinte mindenki számára elérhető eredményei veszélyt jelenthetnek, ha felelőtlen vagy rossz szándékú (akár terrorista) csoportok arra használják őket, hogy megzavarják a kommunikációs rendszerek rendeltetészerű működését.⁹

A biztonság iránti igény és a kockázat csökkentésére való törekvés hozta létre a biztonságstudományt és a kockázatelemzést. A fogalom a hétköznapi nyelvhasználatban nehezen különíthető el a „veszély” szó jelentésétől, és magában hordja egy nem kívánt esemény súlyosságának jelentését is. A *Larousse* értelmezése szerint például a kockázat „valamely cselekvéssel járó veszély, veszteség lehetősége”.¹⁰ A modern valószínűségelméletben a valószínűség lehet objektív vagy szubjektív, ennek megfelelően megkülönböztethetünk objektív vagy szubjektív kockázatot is. Szubjektív valószínűségről van szó, ha valószínűségi becslésünket csak kevés megfigyelésre vagy sejtésre alapozzuk. A szintetikus valószínűség pedig a két szélsőség között helyezkedik el. Mindez lecsapódik a következményeken, amelyek akkor, ha közvetlenül megfigyelhetők és mérhetők, objektívek, ha egy személy számára saját értékrendszerétől és a helyzettől függenek, úgy szubjektívnek számítanak. E két véglet között helyezkednek el a megfigyelhető következmények, amelyekre valamilyen viselkedési

⁶ Ágh Attila: *Konfliktusok, háborúk*. Budapest, Zrínyi, 1989. 182–183.

⁷ Szabó József (főszerk.): *Hadtudományi Lexikon*. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 1995. 42.

⁸ Resperger István: *A fegyveres erők megváltozott feladatai a katonai jellegű fegyveres válságok kezelése során*. Doktori értekezés. ZMNE, 2002. 45.

⁹ Gazdag–Remek (2018): i. m. 21–25.

¹⁰ A fentiek matematikai képlettel az alábbi módon foglalhatók össze: kockázat = kárnagság x bekövetkezési valószínűség. Forrás: Havas Ádám: *Kockázatelemzés – mágia vagy tudomány?* 1994.

válasz érkezik. A kockázatot tehát a valószínűség és a következmény kombinációja határozza meg.¹¹ A múltban megtörtént események alapján mérhető a kockázat. A társadalomra és az egyes emberekre nézve a hasonló események alapján a jövőre vonatkozó kockázat megbecsülhető.

A PRA- (*Probabilistic Risk Assessment*) és PSA- (*Probabilistic Safety Assessment*) vizsgálatokkal tényleges valószínűségi adatok összehasonlítása és bármilyen rendszerben lévő esetleges „gyenge pontok” feltárása válik lehetségessé, ami fejlesztésekhez vezethet, s így hatékonyan növelhető a biztonság és megbízhatóság az adott területen.¹² A kis valószínűségű események modellezése vitathatóbb, mert nehezebb a rájuk vonatkozó adatok gyűjtése, értékelése. A nagyon ritkán bekövetkező események valószínűségének megfelelő pontosságú megállapításához hosszú időre van szükség. Ilyen például a terrorcsoportok működése is.

3. A biztonság és kockázat összefüggései a Közel-Keleten

A Közel-Kelet a zsidó-keresztény vallás és az iszlám bölcsője, de ezek szembenállásának fő színtere is. A régiónak mindig is óriási stratégiai jelentősége volt, hiszen Európa, Ázsia és Afrika találkozásánál fekszik, határos a Földközi-tengerrel és a Föld legnagyobb olajkészletével rendelkezik. A Közel-Kelet az arab változásokat követően még megosztottabbá vált, etnikai törésvonalakkal, mesterségesen létrehozott nemzetállamokkal, különféle közösségekkel, törzsi társadalmakkal és vallásokkal. Ennek megfelelően katonai területen nemzeti haderőkkel, milíciákkal, nem állami tényezőkkel és a legkülönbözőbb eredetű és típusú fegyverekkel találkozhatunk. A szuperhatalmakat nem számítva a térség országai a világ legnagyobb fegyverbeszerzői. A katonai erő nagyságát az összeütkezések jellege, a katonai doktrínák, a különféle szereplők rendelkezésére álló források, a nemzetközi fegyverszállítók és a lassan kialakulóban lévő, de csak kevés országot érintő saját hadiipari képességek határozzák meg.¹³ Ebben a térségben a katonai erő az érdekérvényesítés és konfliktuskezelés fontos eszköze, nemzetállamok ellentétének, etnikai és vallási összeütkezések megnyilvánulása. A megoldatlan vallási konfliktusok pedig a vallási szélsőségek kialakulásához vezethetnek.¹⁴ Inkább a „fegyveres béke jellemezi az arabközi kapcsolatokat” is. Egyetlen arab állam sem tételezi fel, hogy határai biztonságosak, állandó gyanakvás jellemző a régióban. Mindez hátráltatja bármilyen regionális biztonsági együttműködés kialakítását.¹⁵

A mai hadviselésben – különös tekintettel a vizsgált térségre – fontos sajátosság, hogy egyre gyakoribb a nem állami szereplők megjelenése, amelyek harcolhatnak országon belül vagy kívül, a kormányerők és a rivális milíciák ellen, akár a befogadó ország aktív vagy hallgatólagos támogatásával, illetve a nélkül. Egyszerű fegyvereket és eszközöket alkalmaznak, módszerük lehet gerilla- vagy terroristajellegű.

¹¹ Havas (1994): i. m. 23.

¹² Havas (1994): i. m. 25.

¹³ Kis-Benedek József: *A katonai biztonság összefüggései az észak-afrikai és közel-keleti térségben az arab tavasz tükrében*. Értekezés az MTA doktora cím elnyeréséért. 2019b. 10; 16.

¹⁴ Zoya V. Silayeva: *Religious Risks as a Threat to State Security in Interconfessional Regions*. *Journal of History, Culture and Art Research*, 6. (2017), 5. 403–408.

¹⁵ Kis-Benedek (2019b): i. m. 16; 36.

A Közel-Keleten zajló konfliktusok helyi és regionális következményei nemzetközi szinten is megmutatkoznak. Ebbe a hibrid háborúba Magyarország is bekapcsolódik oly módon, hogy kormányzati, állami szinten a világon elsőként jelentette ki, hogy a kiszolgáltatott irakiakat felkarolja, s a probléma megoldásához annak gócpontjában humanitárius segítségnyújtással, ösztöndíjrendszerrel, önkéntes programmal kíván hozzájárulni. Ily módon szociális, gazdasági, humanitárius eszközökkel avatkozik be a Közel-Keleten zajló hibrid háborúba.

4. Az irakiak veszélyeztetettsége

Az Irakban élők fenyegetettsége kihat Európára, azon belül Magyarországra. Szükség van az összefogásra és az együttműködésre a terrorizmussal szembeni fellépés kapcsán. A veszélyeztetettség és a kockázat felmérése céljából kérdéses terület folyamatos megfigyelése és elemzése szükséges mind a társadalom, mind az állami és egyházi vezetés részéről, s mivel a béke fenntartása nemzetközi érdek, ezért az Irak határain kívüli összefogás is elengedhetetlen.

Buzan szektorelmélete alapján Irakban leginkább a társadalmi és katonai szektorban jelentkeznek kihívások, mert az ottani etnikai közösségek, vallási csoportok és törzsek közötti feszültségek jelentősek. Az arabok szellemi életét törzsi együvé tartozásuk tudata határozza meg, amely a hagyományok és az ősök erényeinek megbecsülésében, a közös érdekek ápolásában, az idegenekkel szembeni erős elzárkózásban, az összefogásban és a vérbosszú kötelezettségében nyilvánul meg. A vallás ezekhez a népi erkölcsi értékekhez képest csak másodlagos szerepet játszik.¹⁶ A jelenleg iszlám vallású államok mai határai az első világháborút követően brit és francia érdekek és döntések alapján alakultak ki. Ezek nem tükrözik a vallási, kulturális és etnikai megosztottságot, sőt a lakosság nem is tud azonosulni a kerettel, amit rájuk kényszerítettek, hiszen alapvetően törzsi szövetségekben él. Felszínre törtek olyan, eddig elfojtott kulturális különbségek miatti viszályok, amelyeket joggal nevez Huntington a „civilizációk háborújának”.¹⁷ A cél mindig a csoportot összetartó identitás megőrzése, amely, ha veszélybe kerül, akkor azt a csoport alapvető biztonsági fenyegetésként éli meg. A társadalmi biztonság a közös identitás megőrzésére vonatkozik, ahogyan az a kultúrában, vallásban, nyelvben, politikai és társadalmi értékekben kifejeződik.¹⁸ A katonai terület vizsgálatakor a muszlimok, jelen esetben az iraki muszlimok erőszakos konfliktusok iránti vonzalmáról árulkodik az iszlám társadalmak militarista jellege. Az 1980-as években a katonai arányszámok (vagyis az 1000 főre eső katonák száma) és a katonai ráfordítások indexei (az országvagyonhoz igazított katonai arányszámok) jóval magasabbak (durván a kétszeresei) voltak erre felé, mint más, különösen a keresztény országok hasonló mutatói. Általánosan elmondható, hogy a világon minden ötödik fegyveres katona iszlámhívó.¹⁹

¹⁶ Resperger István: *Az iszlám világ és hatása a biztonságra*. Kézirat. ZNME, 2003. 13.

¹⁷ Resperger (2003): i. m. 7.

¹⁸ Gazdag-Remek (2018): i. m. 23.

¹⁹ Resperger (2003): i. m. 43.

5. Az iszlám vallási és politikai vonatkozásai

Ali Abd ar-Raziq *Az iszlám és az uralom alapjai* című írásában fejti ki, hogy az iszlám vallásnak a kalifátus azon formájához, amit a muszlimok általában ismernek, nem sok köze van.²⁰ Mohamed tanításai által az iszlám vallás indult el, a kalifátusok csak a későbbi évek folyamán alakult ki. A kezdetekkor Mohamed szembe került a pogány törzsi vezetőkkel, akik nem akarták elfogadni az egyistenhitet, amelyet ő hirdetett, ezért kényszerült Mekkából Medinába, a követőivel együtt. A diplomáciai, politikai és katonai utat választotta, hogy az „isteni kinyilatkoztatásnak” érvényt szerezzen és a vallási üzenetet is elterjessze.²¹

Halála után a törvények közösségi betartására és ez által az üdvösségre törekvés „világi szankciókkal összekötött normákká” alakult az évszázadok alatt.²² Abu Bakr, Mohamed utódja sokat tett azért, hogy a vallásból mozgalom legyen. Ő az állam irányítását és az ezzel járó politikai szerepet is vállalta. Bassam Tibi politológus állítása szerint a kalifátus nem vallási fundamentum, hanem egy történelmi folyamat eredménye, ahol a vezető személyében a vallási és állami irányítás egyre jobban összekapcsolódik, s a törvények kollektív betartatása fokozatosan erősödik. Az Omajjád-kalifák már „Allah képviselőinek” nevezték magukat.²³ Tilman Nagel munkássága nyomán érthetjük meg, hogy az iszlám legfontosabb tétele – miszerint a hívek Allah akaratát valósítsák meg – a közösségben gyökerezik,²⁴ és ennek a törvénynek a betartása akár harc útján is szükségszerű (szemben a kereszténységgel, ahol a hit személyes elköteleződés kérdése).

Amikor ma politikai iszlámról beszélünk, vagy arról, hogy az iszlám hogyan képes tömegeket manipulálni, látnunk kell: ez a vallás hogyan alakult hosszú évszázadok folyamán azzá, amit ma jelent. Ehhez különösen hozzájárult, hogy az 1950-es évektől elkezdődött az iszlám ébredés, amely az iszlám összetartozás-tudatot hangsúlyozta. A „világi” ideológiák (arab szocializmus, nacionalizmus) helyét az iszlám vette át, amely a nyugati szekuláris ideológiákkal szemben visszanyúlt az alapokhoz, s termőtalajt nyújtott az olyan radikális ideológiát követő csoportoknak, mint amilyen az Iszlám Állam.

A hagyományos iszlám gondolkodás a világot a béke házára (*dár al-iszlám*) és a háború házára (*dár al-harb*) osztja. Az utóbbi azokat a területeket foglalja magában, ahol az iszlám nem hivatalos államvallás. A „szent háború”, amelyet a köznyelv dzsihádként ismer, minden hithű muszlim számára kötelező a „háború házaként” nevezett területek ellen. A történelem folyamán, mielőtt a muszlimok bevonultak egy meghódítandó ország területére, felajánlották az ott élőknek a választás lehetőségét a béke (*szalám-iszlám*), valamint a háború (*harb*) között. Ennek a rendszernek a következtében

²⁰ Hegedős Soma: Iszlám: vallás és állam – Az iszlám politikai dimenziójának problémája. *Polgári Szemle*, 14. (2018), 4–6. 425–444; Hans-Georg Ebert – Assem Hefny: *Der Islam und die Grundlagen der Herrschaft. Übersetzung und Kommentar des Werkes von Ali Abd ar-Raziq*. Frankfurt a. M., Peter Lang Verlag, 2010. 114–115.

²¹ Az iszlámmal szemben a kereszténységben Jézus, amikor szembe került a zsidókkal, nem a katonai, politikai és diplomáciai utat választotta, hanem a mártírhalált, mert így tudott győzni s megmenteni az emberiséget. Forrás: Hegedős (2018): i. m. 5; Jonathan E. Shaw: *The Role of Religion in National Security Policy since September 11, 2001*. In *Carlisle Papers*. Carlisle, PA., Strategic Studies Institute, 2011.

²² Hegedős (2018): i. m. 6.

²³ Hegedős (2018): i. m. 3.

²⁴ Még az „iszlám” szó is az „arc istenhez való fordítását”, odafordulást jelent. Az iszlámban a közösséghez tartozás az Allahal és Mohameddel szembeni engedelmesség útján volt lehetséges. Így alakulhatott ki az iszlámban tapasztalható vallási kollektívizmus. Forrás: Hegedős (2018): i. m. 7.

a területi hódításokkal együtt az iszlám is könnyen teret hódított. A „szent háború” kötelezettség, Allah akaratából a hitetlenek ellen folytatott háború, amely a Próféta vallásának terjesztését szolgálja. A dzsihád szó nemcsak a háborús küzdelemre utal, hanem Allah útján való lelki küzdelmeket is jelent.²⁵ Mindennek szélsőséges formája az IÁ létrejötte és az általa okozott pusztítás, ami az egyik legkomolyabb biztonságpolitikai kihívás napjainkban. Ha meg akarjuk érteni az iszlámot mint a hatalmat, amely hatással van az emberi viselkedésre vagy a politikai következményekre, akkor meg kell ismerünk az iszlámot minden megosztottságával együtt.²⁶

Irakban az egyik fő veszélyt azok a társadalmi csoportok, NGO-k (*non-governmental organizations*, nem kormányzati szervezetek) jelentik, amelyek elégedetlenek a jelenlegi helyzetükkel, és ezért céljaik eléréséhez erőszakos eszközöket használnak fel.²⁷ Az, hogy az irakiak, de az ottani keresztények is, különösen bizalmatlanok és nem barátkoznak, csak azonos hiten lévőekkel, arra utal, hogy már hozzászórtak a kockázathoz, és védekeznek. Inkább nem beszélnek vallásról, mert az IÁ beépült a lakosságba is. Inkább nem osztanak meg bizalmas információt senkivel, nehogy utolérje őket az elszámoltatás.²⁸

6. Az IÁ mint fő kockázati tényező

Az Iszlám Állam tevékenységének (bár 2016 nyarán a legtöbb terület felszabadult) az elmúlt öt évben súlyos következményei voltak az ott élőkre nézve. Mind az iraki síita lakossággal, mind a nézeteiket nem osztó szunnita lakossággal szemben erőszakosan lépett fel az IÁ. A kezdetben az al-Káida részeként működő szervezet a szíriai polgárháborúban való részvétel során erősödött meg.²⁹ Keresztény és egyéb kisebbséghez tartozó nőket szexuálisan bántalmaztak, sokan emberkereskedelemnek voltak kitéve. A szerverkereskedelem szintén komoly méreteket öltött. Halállal fenyegették meg azokat is, akik nem viselték a kendőt, s nem osztották szélsőséges nézeteiket. Az erőszakos események „2010. október 31-én, a bagdadi katolikus katedrális elleni támadás során kulminálódtak... A támadásban 52 keresztény veszítette életét. Ezt követően nagyon sokan közülük nem mertek részt venni istentiszteleten, mert féltek a támadásoktól.”³⁰

7. Az IÁ újjáéledésének kockázata

Az IÁ ott tud terjedni, ahol nem működő, gyenge állam jellemző. A terület birtoklása fontos a számukra. Ha nem birtokolnak saját területeket, kisebb a kockázat, mert nincs lehetőség a szervezkedésre, az infrastruktúra kiépítésére, különösen akkor, ha egy országot erősebb központi hatalom jellemez. Irakban a terrorcsoportot megfosztották

²⁵ Resperger (2003): i. m. 53.

²⁶ Shaw (2011): i. m. 11.

²⁷ Kis-Benedek (2019): i. m. 16.

²⁸ A *Critical Rethinking of Public Administration* c. konferencián az egyik előadó részéről 2021. 04. 10-én elhangzott állásfoglalás.

²⁹ Kis-Benedek József: Az Iszlám Kalifátus és a globális dzsihád új tendenciái. *Hadtudomány*, (2014), 3–4. 22–33.

³⁰ Kis-Benedek József: Keresztények helyzete a MENA térségben. *Hadtudomány*, (2018), Esz. 211–227.

az elfoglalt területekről, s csak az eszme élhet tovább a támogatóik tudatában, ami azonban szintén veszélyes. A veszély az iraki területeken kívül abban rejlik, hogy a szervezet körülbelül egyharmada külföldi, körülbelül 80 különböző országból származó dzsihádistából áll. Soraiban több volt al-Káida tag is megtalálható (csecsenek, észak-afrikaiak, jordánok, szaúdiak).³¹ Ezek a személyek a világban elszórtan, de egymással kapcsolatot tartva tevékenykednek.

A kockázatelemzésnél nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy mindenkivel minden előfordulhat. Annak, hogy az ikertornyokat lerombolják, csekély volt a valószínűsége, mégis megtörtént. Nem vagyunk biztonságban. A kockázat meghatározására számos definíció született, amelyekben közös elem egyrészt az eltérés lehetősége a tervezetthez vagy elvárthoz képest, másfelől a bizonytalanság, a valószínűség.³² A kockázatkezelésnek (*risk management*) különösen az üzleti életben van jelentősége, mert a kockázatok tudatos ismerete és kontrollja a vállalat zavartalan működését, üzleti célok elérését teszi lehetővé. A kockázatkezelés nem azonos azzal, hogy leírjuk, mit tegyünk, ha esetleg bekövetkezik valamilyen kár. Célja nem szükségszerűen a kockázatok számának csökkentése vagy elkerülése, hanem a minél magasabb szintű kockázati tudatosság elérésével és fenntartásával a lehetséges negatív hatások minimalizálása, a döntések eredményének optimalizálása.³³ Ez a szemlélet átültetendő bármilyen egyéb, kockázattal járó folyamat vizsgálatára. A *push-* és *pull-*tényezők nagyon aktuálisak konkrétan a szélsőséges terroristacsoportokhoz való csatlakozáskor. „A nyomó tényezők közé tartozik az írástudatlanság, a szegénység, a gyenge jogállamiság, a nem megfelelő szociális szolgáltatások és a korlátozott gazdasági lehetőségek. A radikalizálódásban szokatlanul erős szerepet játszó húzó tényezők közé tartoznak a pénzügyi ösztönzők, az online propaganda és a személyes toborzó hálózatok. A RAND³⁴ korábbi kutatásai részletesen megvizsgálták e tényezők működését. A CVE-programok megpróbálják kezelni ezeket a tényezőket, hogy megakadályozzák az egyének radikalizálódását.”

8. A kockázatértékelés folyamatáról

A kockázatkezelést mindig megelőzi a kockázatok azonosítása, értékelése. Azért lenne fontos a felkészülés a kockázatelemzés eszközeivel, hogy ne léphessen fel válság, ami rossz döntési helyzetbe taszíthat a körülmények hiányos ismerete következtében. Ahhoz, hogy a biztonság megvalósulhasson, szükséges a kockázatok és az ellenintézkedések hatásai között kialakított egyensúlyi állapot megteremtése.

³¹ Kis-Benedek József: Az Iszlám Állam által támasztott kihívások a terrorizmus elleni küzdelemben. In Resperger István – Ujházi Loránd (szerk.): *A vallási elemek jelentősége napjaink fegyveres konfliktusaiban és biztonsági kihívásaiban*. Budapest, Dialóg Campus, 2019a.

³² Vértessy László: Kockázatkezelés és biztosítás. *Gazdaság és társadalom*, 5. (2013), 1. 27–43.

³³ Hornai Gábor: Kockázat és kockázatkezelés. *A Magyar Villamos Művek Közleményei*, (2001), 4. 40–46.

³⁴ A RAND a világ számos pontján működő kutató-elemző szervezet, amely a politikai döntéshozatal fejlesztését segíti 70 éve. Fő célja, hogy a világ biztonságosabbá tételéhez járuljon hozzá. CVE: *Countering Violent Extremism* = erőszakos szélsőségek elleni küzdelem. Todd C. Helmus et al.: *RAND Program Evaluation Toolkit for Countering Violent Extremism*. 2017.

Az alábbiakban a (valószínűségi) kockázatértékelés általános folyamatát tekintem át, ezt követően pedig az Irakra jellemző kockázati tényezőket sorakoztatom fel.³⁵

A legfontosabb, hogy a kockázat meghatározása, azonosítása, felmérése történjen meg először. Ezt követi a célok körülhatárolása, megismerése, s mindig ennek megfelelően szükséges a kockázatok részletes elemzése a prioritások meghatározása alapján. Az elemzéshez, értékeléshez olyan módszerek használhatók fel, mint az előzetes veszélyelemzés, „*Mi van, ha*”, HAZOP-, eseményfa- vagy MOSAR-elemzés. Az elemzés eredményeképpen összeállítható a kockázatlista, átgondolható, hogy a kockázatokról tudunk-e eleget, elfogadjuk-e a fennállásukat, s hogyan reagálunk rájuk. Az is lehetséges, hogy kiderül: elkerülhető, csökkenthető a bekövetkezés valószínűsége, vagy kezelhető kockázatok mutatkoznak. Sokszor az is elég, ha fel tudunk készülni a bekövetkezésére, mert a kár óvintézkedéssel csökkenthető.

Az elemzést a biztonsági követelmények meghatározása követi, s megtörténik az esetleg elfogadható kockázati szint értékelése, majd a lehetséges reakciók, a kockázatkezelés költségének és egyéb feltételeknek a megállapítása. A kockázatok kezelésére vonatkozó javaslatokat maga a döntés követi, ami már az alkalmazáshoz, végrehajtáshoz vezet. A teljes kockázatértékelési folyamatban fontos a folyamatos felülvizsgálat és ellenőrzés, hogy az esetleges hibák kiküszöbölhetőek legyenek.

Az Irakra jellemző kockázati tényezőket az áttekinthetőség kedvéért pontokba szedve csoportosítom aszerint, hogy az ország határain belül vagy kívül mutatkoznak:

Etnikai, vallási, belső kockázatok:

- síiták, szunniták és a különböző vallási felekezetek közötti megosztottság;³⁶
- szunnita táboron belüli megosztottság, különös tekintettel a radikálisok és a nem radikálisok közötti ellentétekre;
- megosztottság az arab társadalmon belül azon fiatalok között, akik a változások kezdeményezői voltak, és akik elleneztek a változásokat;
- etnikai kisebbségek harca (például a kurdok, palesztinok), akik a függetlenségükért harcolnak;
- az arab–izraeli konfliktus;
- az iszlám szélsőségesek tevékenysége, különös tekintettel az Iszlám Államra, erősödik az iszlám fundamentalizmus;
- a lakosság mozgásával, belső és külső migrációjával, valamint annak ellenőrzésével kapcsolatos felfogásbeli különbségek, az egyének nyomon követésének gyakorlata;
- közel-keleti hatalmas politikai, gazdasági, demográfiai változások;
- nem történtek gyors és sikeres változások, megoldás nem körvonalazódik az arab változásokat követően;
- a baathista, szovjet rendszerű katonai kultúra még hosszú ideig érezteti hatását;
- korrupció magas aránya;
- szakmai képzetlenség, gazdasági fejletlenség;
- destabilizáló tényező a fiatalok magas aránya, folyamatosan nő a munkaerőpiacra belépni szándékozók száma;

³⁵ Kis-Benedek (2019b): i. m. 8, 16.

³⁶ Kis-Benedek (2019b): i. m. 34.

- vallási megosztottság a sorállomány és a katonai középvezetők között nehezíti az együttműködést;
- nehezen szavakba önthető alapérzés: leszakadás a civilizációról (nyugathoz képest).

Külső, nemzetközi kockázatok:

- az Egyesült Államok katonai intervenciójának hatása;
- 2001. szeptember 11. hatása;
- feszültségek az Egyesült Államok és Szaúd-Arábia és a Nyugat és az iszlám világ közt;
- Európába irányuló migráció;
- a terrorizmus okainak eltérő felfogása és a jelenség kezelése;
- a jótékonyági intézmények, pénzügyi intézmények, pénztutalások kezelésének (ellenőrzésének) kérdése, a tevékenység felfogásában jelentkező nézetkülönbségek;
- nyersanyagok és a termékeny földek kiaknázásának kérdése;
- politikai vezetők hatalmának megdöntése, ha nem szolgálták a Nyugat érdekeit;
- olajforrások feletti uralom megszerzésének kérdése;
- transznacionális szervezett bűnöző hálózatok és a dzsihádisták szervezeteinek együttműködésének kérdése;
- a nagyhatalmak és a regionális szereplők igyekeztek érdekeiknek megfelelően, saját céljaikra kihasználni a rendszerváltásokat, útkereséseket;
- eltérő a nemzetközi szervezetek befolyásoló képessége, nem működnek saját érdekérvényesítő szereppel rendelkező nemzetközi szervezetek.

A terrorizmus kockázatát azzal csökkenthetjük, ha kevésbé provokáljuk a terrorista-csoportokat látványos szembenállással, persze, behódolni sem lehet. Az általuk okozott pusztítást mérsékelhetjük mind az érintetteknek történő segítségnyújtással, mind pedig a konfliktuszónákból hazatérő harcosok társadalomba való integrálásával.³⁷

9. A Hungary Helps Program (HHP) szerepe az IÁ elleni küzdelemben

A Ninivei-fennsík már a Bibliából is ismert helyszín. Az itt élők csupán 4%-a definiálja magát „nem vallásosként”. Kétezer éve keresztények lakják ezt a vidéket, 70%-uk hetente vagy gyakrabban jár vallásos szertartásokra. Sajnos, számuk az IÁ 2014-es előretörését megelőző 102 ezerhez képest mára 36 ezerre csökkent. Ez a szám 2024-re 23 ezerre eshet. A Ninivei-fennsíkon élő iraki keresztények 57%-a már mérlegelte az emigrációt, 35%-uk arra számít, hogy öt éven belül már nem fog Irakban élni. 64%-uknak van olyan közvetlen családtagja, aki egy másik országban él. 24%-ukat negatívan érintette a különböző milíciák vagy egyéb ellenségesen viselkedő csoportok tevékenysége. 87%-uk nem érzi magát biztonságban, 67%-uk úgy gondolja, „valószínű” vagy „nagyon valószínű” az, hogy az IÁ vagy egy hasonló terroristacsoport

³⁷ FRONTEX: *Operationalisation of Common Risk Indicators*. Warsaw, 2021. 11.

az elkövetkező öt éven belül visszatér. A válaszadók fele úgy látja, hogy „a kereszténységnek nincsen jövője Irakban”.³⁸ A magyar kormány elkötelezte magát az Iszlám Állam által Irakban megkínzott kisebbségek ügye mellett. A helyi keresztény közösségeken keresztül igyekszik támogatni és könnyebbé tenni az ottani kisebbségek létfeltételeit, és erősíteni biztonságukat, ezzel is hozzájárulva, hogy a migráció ne fokozódjon tovább Európában s a világban. Még akkor sem, ha többen tartanak az Iszlám Állam Irakba való visszatérésétől annak ellenére, hogy jelenleg csak sejtékben él tovább. A HHP azért egyedülálló, mert egyelőre nincs még egy ország, amely a keresztényüldözéssel és a vallási megkülönböztetéssel szemben kormányzati szinten emelte volna fel a szavát.

„Az emberiség minden új intézményt és struktúrát azért hozott létre, hogy az az évezredek alatt békéssé nem vált emberi természetet, vagyis az emberben rejlő erőszakosságot kordában tartsa.”³⁹ – hangzik fel Farkas Ádám *Világrend vagy amit akartok?* című írásában a gondolat, amely a nemzetközi szervezetek, missziók szerepére is vonatkozhat a globális biztonság megteremtésekor. A magyar kormány által indított jótékonyági küldetéshez egyre több nemzetközi partner kapcsolódik. A nagy nemzetközi humanitárius és segélyező szervezetekhez képest a HHP rugalmas, sokkal kisebb logisztikával dolgozik, s emiatt a dokumentációs költsége is jóval alacsonyabb, valamint közvetlen, személyes kapcsolatokat ápol partnereivel. Humanitárius tevékenysége a békeépítéshez olyan kooperatív együttműködésekben keresztül járul hozzá, amelyek a támogatottakkal való szoros, bizalmi kapcsolatokon alapulnak, a posztmodern biztonságfelfogás ismertetőjegyeit hordozva. A magyar kormány Irak esetében egy premodern országgal szemben posztmodern eszközöket alkalmaz. Irak gyengén működő állam. „Biztonságának a kezelése a legproblémásabb, mert csak régi módon (gyarmatosítás, hegemonia) lehetne a káoszt megszüntetni, ami viszont idegen a posztmodern államoktól.”⁴⁰ A fejlett országoknak, így hazánknak is, tudnia kell segíteni a konfliktusból éppen kilábaló országoknak, térségeknek, és hozzájárulni a lakosság visszatéréséhez a hétköznapi világához, állami létük fenntartásához, működőképessé tételéhez. A békeműveletek (preventív diplomácia, béketeremtés, békefenntartás, békeépítés, békekikényszerítés)⁴¹ közül Magyarország a Hungary Helps Program elindításával a békeépítésben közvetlen és egyre nagyobb szerepet

³⁸ Szilágyi-Kiss (2020): i. m. 331.

³⁹ Farkas Ádám: *Világrend vagy amit akartok? Gondolatok a világrend alapkérdéseiről. Nemzet és Biztonság*, 8. (2015), 6. 120–135.

⁴⁰ Robert Cooper (2000) nemzetközileg elfogadott tipológiája szerint a 21. századot, az új világrendet a modern, a posztmodern és a premodern kombinációja jellemzi. A premodern a gyengén működő országok világa, ahol a fejlett országok beavatkozása híján káoszszónák jönnek létre. A modern világ a klasszikus államrendszer működési területe, ahol a hatalmi egyensúly és az államérdek dominál. A posztmodern világ elutasítja a katonai erő alkalmazását, inkább tárgyalásos úton zajlik benne a nemzetközi béketeremtés. A premodern világ (Szomália, Afganisztán, ma Líbia, Irak, Szíria, Szudán stb.) biztonságának a kezelése problémás, mert csak a régi módon (gyarmatosítás, hegemonia) lehetne a káoszt megszüntetni, ami viszont idegen a posztmodern államtól. A premodern világ fenyegetéseinek kezelése összefonódik a sikertelenség lehetőségével. A fejlett Nyugatnak egyfajta „rehabilitációs központként” kellene funkcionálnia, segíteni a válság sújtotta ország/térség lakosságát, javítani a helyzetet, és visszaállítani az állami működést. Az ilyen intervenciók nem látványosak, az eredmények szerények, sok kockázattal járnak, továbbá a premodern világ is veszélyeztetheti a posztmodern államokat, mert egy sikertelen beavatkozás esetén kénytelenek „belépni” a modern államok a hagyományos megoldásaikkal, mint amilyen a hatalomszerzés, ami szintén veszélyt jelenthet a posztmodern térség számára. Forrás: Szenes (2017): i. m. 87–88.

⁴¹ Boutros Ghali a második generációs válságkezelési műveletek ezen fajtáit különböztette meg. (Forrás: *A nemzetközi biztonsági és védelmi szervezetek típusai, a globális biztonsági szervezet: Az ENSZ Biztonsági Tanácsa és az ENSZ válságkezelési műveletei*. 4–5.)

vállal. A program szerves része, hogy a kisebbségeket segítsük visszatérni a működő hétköznapi életbe, hogy az életfeltételek egyre inkább elérhetővé váljanak számukra, és megerősödjön a tartós és kiegyensúlyozott vallásközi párbeszéd. Azért is jelentős a magyar segítség, mert bár az ENSZ békefenntartó tevékenysége egyre javul, mégis, a gyorsan kirobbanó válságokban az ENSZ Biztonsági Tanácsa – a nagyhatalmak érdeklődésük miatt – nem tud gyorsan dönteni, s fontos kihívásokra nehéz nemzetközi megoldást találni, mert az európai biztonság kérdései túl sok nemzetközi szereplőhöz (EU, NATO, EBESZ, Európa Tanács) tartoznak.

A magyar kormány Irakban a közösségeket oly módon segíti, hogy anyagi támogatást nyújt a káld katolikus, az asszír keleti, a szír katolikus és a szír ortodox közösségeknek. Templomok, közösségi helyek és teljes települések újjáépítésében segít hazánk. Tell-Aszkuf települést hálából a helyiek el is nevezték „Magyarország leányának”, s mára sokan visszatértek oda az IÁ által kiűzött családok közül. A gyors és hatékony segítségnyújtásról a Magyar Országgyűlés gondoskodott, amikor megalkotta a 2018. évi CXX. törvényt a Hungary Helps Programról. Ez megteremtette azokat a kereteket, amelyekkel a magyar humanitárius politika meg tud felelni a migráció visszaszorítása szempontjából is fontos három alapfeltételnek:

1. üldözött keresztények és más közösségek megsegítése, helyben történő segítségnyújtás;
2. a magyar emberek biztonságának szolgálata humanitárius segítségnyújtáson keresztül;
3. közvetlen támogatást biztosító programokon keresztül.

2016. december 19-én a Magyar Országgyűlésben együtt mondta ki minden politikai oldal,⁴² hogy nem megoldás a migráció támogatása, mert tovább destabilizálja a krízisben érintett országokat az a folyamat, ha a fiatalok elvándorolnak, és más országokban próbálnak szerencsét, miközben saját országukat kellene erősíteniük.⁴³

10. Következtetések

A magyar kormány az Iszlám Állammal szemben komoly segítséget nyújt azoknak, akiket a szervezet korábban támadott, s akiket jelentős kár ért, s ennek következményeit még ma is viselik. A jövőben remélhetőleg nem kerül sor újabb rajtaütésekre, mert a terrorszervezet Irakban és Szíriában már egyre kevésbé tevékeny, különösen, hogy a 2014 után általa birtokba vett területek nagy részét a helyi erők visszafoglalták. Az IÁ katonai megsemmisítésével a terrorszervezet visszatérésének kockázata nagymértékben csökkent. Addig, amíg a terrorszervezet nem rendelkezik területekkel, s a támogató bázisa csekély, újjáéledésétől nem kell tartanunk, különösen, ha a nemzetközi közösség összefog, de bármilyen konkrét cselekedet esetén alapos

⁴² Egyes politikai szereplők ezt megelőzően és követően is eltértek ettől, de 2016. december 19-én a Magyar Országgyűlésben együtt mondta ki minden oldal, hogy nem megoldás a probléma importálása és a migráció támogatása, s megszülethetett a 36/2016. (XII. 19.) OGY határozat a keresztényüldözés és a közel-keleti és afrikai népirtás elítéléséről és az üldözöttek támogatásáról.

⁴³ Erdő Péter: „100 millió keresztény él veszélyben a hite miatt...” Forrás: Resperger–Ujházi (2019): i. m.

kockázatelemzést kell végezni a tevékenység biztonságos végrehajtása érdekében.⁴⁴ A Magyar humanitárius modellt sikerült ötvözni a nemzetközi gyakorlat jól működő elemeivel, amiből következően hazánk utat mutathat mások számára is a közel-keleti vallási kisebbségek közösségeiben végzett munkát illetően. Ennek gyümölcse legtöbbször a közösségépítés, aminek eredményeként a vallási közösségek visszatérhetnek újjáépített városaikba, felújított templomaikba, iskoláikba, megerősödhetnek, új munkahelyeket tudnak teremteni, miáltal fenntarthatóvá válhat létük, s a bevételeik hozzájárulhatnak a gazdaság fejlesztéséhez. Mindezzel együtt esély lehet a különböző vallási közösségek Közel-Keleten való helyben maradására, ami hozzájárul az Euro-Mediterrán régió biztonságához. Utóbbi pedig a globális biztonságra van hatással.

Felhasznált irodalom

- Abu Rumman, Mohammad (szerk.): *Post Islamism – A new phase or Ideological Delusions?* Amman, Friedrich Ebert Stiftung, 2018.
- Ágh Attila: *Konfliktusok, háborúk*. Budapest, Zrínyi, 1989.
- Az ENSZ Biztonsági Tanácsa és az ENSZ válságkezelési műveletei (é. n.). Online: <http://eta.bibl.u-szeged.hu/1938/6/EFOP343%20Biztons%C3%A1gpolitika%20a%2021.%20sz%C3%A1zadban%206.%20lecke%20Juh%C3%A1sz%20Krisztina%202019.02.01.pdf>
- Ebert, Hans-Georg – Assem Hefny: *Der Islam und die Grundlagen der Herrschaft. Übersetzung und Kommentar des Werkes von Ali Abd ar-Raziq*. Frankfurt a. M., Peter Lang Verlag, 2010.
- Farkas Ádám: Világrend vagy amit akartok? Gondolatok a világrend alapkérdéseiről. *Nemzet és Biztonság*, 8. (2015), 6. 120–135. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/4019/3284>
- FRONTEX: *Operationalisation of Common Risk Indicators*. Warsaw, 2021.
- Gazdag Ferenc – Remek Éva: *A biztonsági tanulmányok alapjai*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. Online: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12604/web_PDF_EKM_Biztonsagi_tanulmanyok_alapjai.pdf?sequence=1
- Havas Ádám: Kockázatelemzés – mágia vagy tudomány? *Iskolakultúra*, (1994). Online: www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/29277/28995
- Hegedős Soma: Iszlám: vallás és állam – Az iszlám politikai dimenziójának problémája. *Polgári Szemle*, 14. (2018), 4–6. 425–444. Online: <https://doi.org/10.24307/psz.2018.1234>
- Helmus, Todd C. – Miriam Matthews – Rajeev Ramchand – Sina Beaghley – David Stebbins – Amanda Kadlec – Michael A. Brown – Aaron Kofner – Joie D. Acosta: *RAND Program Evaluation Toolkit for Countering Violent Extremism*. 2017. Online: www.rand.org/content/dam/rand/pubs/tools/TL200/TL243/RAND_TL243.pdf
- Hornai Gábor: Kockázat és kockázatkezelés. *A Magyar Villamos Művek közleményei*, (2001), 4. 40–46. Online: <http://docplayer.hu/5845540-Kockazat-es-kockazatkezes.html>
- Kis-Benedek József: Az Iszlám Kalifátus és a globális dzsihád új tendenciái. *Hadtudomány*, (2014), 3–4. Online: http://mhtt.eu/hadtudomany/2014/3_4/2014_3_4_2.pdf

⁴⁴ Kis-Benedek (2021): i. m.

- Kis-Benedek József: Keresztények helyzete a MENA térségben. *Hadtudomány*, (2018), Elektronikus sz. 211–227. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2018.28.E.211>
- Kis-Benedek József: Az Iszlám Állam által támasztott kihívások a terrorizmus elleni küzdelemben. In Resperger István – Ujházi Loránd (szerk.): *A vallási elemek jelentősége napjaink fegyveres konfliktusaiban és biztonsági kihívásaiban*. Budapest, Dialóg Campus, 2019a. 31–41. Online: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12765/web_PDF_Vallasi_elemek_jelentosege.pdf?sequence=2
- Kis-Benedek József: *A katonai biztonság összefüggései az észak-afrikai és közel-keleti térségben az arab tavasz tükrében*. Értekezés az MTA doktora cím elnyeréséért. Budapest, 2019b.
- Kis-Benedek József: Vallási szélsőségek a MENA-országokban. *Hadtudomány*, (2019c), 1–2. 61–74. Online: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2019.29.1-2.61>
- Krajnc Zoltán (főszerk.): *Hadtudományi Lexikon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.
- Resperger István: *A fegyveres erők megváltozott feladatai a katonai jellegű fegyveres válságok kezelése során*. Doktori értekezés. ZMNE, 2002.
- Resperger István: *Az iszlám világ és hatása a biztonságra*. Kézirat. ZNME, 2003.
- Resperger István – Ujházi Lóránd (szerk.): *A vallási elemek jelentősége napjaink fegyveres konfliktusaiban és biztonsági kihívásaiban*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. Online: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12765/web_PDF_Vallasi_elemek_jelentosege.pdf?sequence=2
- Shaw, Jonathan E.: The Role of Religion in National Security Policy since September 11, 2001. In *Carlisle Papers*. Carlisle, PA., Strategic Studies Institute, 2011.
- Silayeva, Zoya V.: Religious Risks as a Threat to State Security in Interconfessional Regions. *Journal of History Culture and Art Research*, 6. (2017), 5. 403–408. Online: <https://doi.org/10.7596/taksad.v6i5.1240>
- Szabó József (főszerk.): *Hadtudományi Lexikon*. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 1995.
- Szenes Zoltán: Katonai biztonság napjainkban. Új fenyegetések, új háborúk, új elméletek. In Finszter Géza–Sabjanics István *Biztonsági kihívások a XXI. században*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 87–88. Online: www.bm-tt.hu/assets/letolt/BM-konyv_1.pdf
- Szilágyi-Kiss Hajnalka: Irakban Magyarország segít. In Ujházi Loránd *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020*. Vác, Mondat, 2020. 321–334.
- Vasvári Tamás: Kockázat, kockázatezlelés, kockázatkezelés – szakirodalmi áttekintés. *Pénzügyi Szemle*, (2015), 1. 29–48. Online: www.penzugyiszemle.hu/documents/vasvarir-2015-1-mpdf_20170819224245_48.pdf
- Vértessy László: Kockázatkezelés és biztosítás. *Gazdaság és Társadalom*, 5. (2013), 1. 27–43. Online: <https://doi.org/10.21637/GT.2013.1.02>

Jogi forrás

- 36/2016. (XII. 19.) OGY határozat a keresztényüldözés és a közel-keleti és afrikai népirtás elítéléséről és az üldözöttek támogatásáról. Online: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A16H0036.OGY>